

VARASE KUNSTIELU KAJASTUSI TALLINNA JA TARTU AJAKIRJANDUSES

Rein LOODUS

Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Rüütli 6, EE-0001 Tallinn, Eesti

Esitanud K. Siilivask

Toimetusse saabunud 12. novembril 1992, avaldamisele lubatud 15. veebruaril 1993

Artikkel annab lühiülevaate kunstielu peegeldusest Eestimaa ja põhjapoolse Liivimaa saksakeelses perioodikas 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algupoolel, ajajärgul, mil kunstielu ja kohalik ajakirjanduski olid veel oma arengutee alguses. Ajalehed «Revalische Wöchentliche Nachrichten», «Dörptsche Zeitung», «Das Inland» ja teised väljaanded annavad suhteliselt rikkalikku andmestikku kunstielu sündmustest, eelkõige arenevast ja sagenevast näitusegevusest, algul lihtsate kuulutuste ja napi informatsioonina, siis juba tutvustavate või mõningaid kunstiprobleeme vaatlevate kirjutistena. Möödunud sajandi keskpaigaks oli kunstikriitika baltisaksa ajakirjanduses juba väljakujunenud žanr, mida iseloomustas üksikasjalik, kunstiteoseid ladusalt iseloomustav ja hindav analüüs, kunstiajaloo tundmine, orienteerumine kohalikus ja Euroopa kunstisituatsioonis, konservatiivne, traditsioonilist kunstikäsitust väärtustav lähtepunkt.

Nii kujunes saksakeelne kunstikriitika tänapäevases mõttes (kunstiprobleemide esiletoomise, kunstiprotsessi käsitlemise, kaasaja kunstiteoste mitmekülge vaatluse ning näitusearvustusega) Eestis välja ainult paar aastakümnet hiljem kui Saksamaal. Kunstikriitika sai eestikeelses ajakirjanduses tuule tiibade alla aga aastakümneid hiljem — viimasel sajandivahetusel.

Artikkel annab lühiülevaate kunstielu peegeldusest Eestimaa ja põhjapoolse Liivimaa saksakeelses perioodikas 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algupoolel, ajajärgul, mil kunstielu ning sinne ajakirjanduski olid veel oma arengutee alguses. Sellest johtuvalt võib rääkida küll informatsioonist ja kirjutistest kunstielu nähtuste kohta, mitte aga veel kriitikast nüüdisaegses mõttes.

Vaadeldavasse ajajärku mahub kunstielu teke Eesti suuremates linnades kõigi oma avaldustega, mis mõnigi kord jäid püüdluste tasemele. Seda kõike kajastav kohalik ajakirjandus oli ju tekkiva kunstieluga peaaegu samaealine. Tallinnas oli «Revalische Wöchentliche Nachrichten» asutatud 1772, Tartus «Dörptsche Zeitung» mõni aeg hiljem, 1790. aastal; eestikeelne ajakirjandus, mille algus ulatub praktiliselt möödunud sajandi esimesse poole, kunstialast informatsiooni tollal veel ei andnud. Nii jäävad vaatluse alla mainitud oktaavformaadis, nädalasaamisel korra ilmunud informatsioonikandjad, millele uuel sajandil lisandus pisitasa teisi. Viimastest oli olulisim alates 1836. aastast Tartus ilmunud Liivi-, Eesti- ja Kuramaa nädalaleht «Das Inland» (*Eine Wochenschrift für die Tagesgeschichte Liv-, Esth- und Curlands*).

Mitmetest mälestustest ja kaasaegsete kirjutistest avaneb huvitav vaade toleaegsele kultuurielule. Nii meenutab näiteks Gotthard Hansen (pseudonüüm Sprengfeld) 19. sajandi algust, kuidas «Pühapäeva hommi-kuti kanti laiali armetut ainukest kohalikku lehte «Revalische Wöchentliche Nachrichten», millele kodudes kõige rohkem tähelepanu pöörati, seda mitte niipalju ametlike teadete, kuivõrd eelkõige just kuulutuste tõttu...»¹ Johann Christoph Petri kirjutab sajandialguse Tallinna kohta: «Maalikunst ei ole veel mitte eriti kõrget tasemel, tõelisi kunstitudjaid leidub vähe; kuigi kunstiharrastajaid on üsnagi palju, ei tee enamik inimesi ikka vahet kunstniku ja maalri vahel.»²

Ometi avaldavad nii Tallinna kui ka Tartu hilisema ajaga võrreldes tõesti «armetud» lehekesed hinnalist teavet kultuurielu, nii teatrietenduste, kontsertide kui ka kunstisündmuste kohta. 18. sajandi lõpukümnenditel ja järgneva aastasaja algul muidugi kuulutuste ja teadaannete kaudu, sest tänapäevases mõttes artiklid lehtedes ju puuduvad ja üks oleks nappinud asjatundlikke kirjutajaidki.

18. sajandi lõpu lehtedes on kunstielu puudutavaid kuulutusi üllatavalt rohkesti. Kasinas sõnastuses teatavad läbisõitvad, mõnda aega Tallinnas või Tartus peatuvad siluetikunstnikud, miniatuurimaalijad või portretistid oma kohalolekust ning pakuvad teeneid portreede valmistamisel ning joonistamise ja maalimise algõpetusel. «Lugupeetud ja austatud aadlile ning publikule» suunatud pakkumused sisaldavad vahel üsna kõrget enesehinnangut.

Huvipakkuvad on raamatu- ja kunstikaupluste arvukad kuulutused, milles eelkõige soovitatakse ostjaile vaselõikeid, kipskujusid ja -büste, medaljone, maale ja kunsti tegemiseks vajalikke vahendeid, aga pakutakse ka võimalust gravüüre ette tellida. Eriti tihedaks muutuvad kunstielu kajastavad kuulutused aastalaatade aegu, Tartus näiteks jaanuaris ja Tallinnas jaanipäeva paiku, mil kogu kultuurielu märgatavalt elavnes.

Kulutuste hulgas on päris 18. sajandi lõpul paar sellist, mis märgivad pöördelisi sündmusi kohalikus kunstielus: 1797. aasta algul «Dörptsche Zeitungis» teade väikese maalikogu väljapanekust Tartus³ ja üksikasjalikum informatsioon 1798. aasta lõpul ajalehes «Revalische Wöchentliche Nachrichten» esimese kunstinäituse kohta Tallinnas⁴. Viimases kirjutises leidub selle Sauna tänaval toimunud näitusel esitatud maalide ja vase-lõigete autorite enam-vähem täpne nimekirj. Lisatakse, et peaaegu kõik tööd on ilusates moodsates, osalt väga uhketes raamid.

Uus, 19. sajand toob endaga kaasa kultuurielu elavnemise ning Tallinnas ja Tartus ka pidevamalt tegutsevate kunstnike ringkondade tekke. Vähehaaval muutub tihedamaks ja mitmekülgsemaks kunstinformatsioon ajalehtedes, kuigi pikaks ajaks jääb domineerivale kohale napivõitu ja kuiv kuulutuste vorm nagu varemgi. Turgu otsiva kunstniku või kaupmehe pakkumiskulutuste kõrvale ilmub juba 1801. aastal «Dörptsche Zeitungis» veergudel esimene Euroopa kunstielu puudutav informatsioon Berliinist: teade Kuningliku Kunstide Akadeemia direktori, ka Baltimaadel hästi tuntud graafiku Daniel Chodowiecki surmast.⁵ Raamatukaupluste kataloogid, millest üht-teist jõudis ka ajalehtedesse, annavad üsna hea pildi siinse lugejaskonna küllalt avarast kultuurihuvist ja asjaolust, et värske, Lääne-Euroopas, peamiselt muidugi Saksamaal ilmunud kunstikirjandus ja -albumid leidsid hämmastava kiirusega tee Balti provintside lugejani.

¹ Sprengfeld, G. Meine Vaterstadt Reval vor 50 Jahren. Dorpat, 52.

² Über den neusten Zustand der Gelehrsamkeit, Litteratur, Künste und Wissenschaften in Lief- und Ehstland. — Allgemeiner Litterarischer Anzeiger, 1801, 28. Juli.

³ Dörptsche Zeitung, 1797, 18. Jan.

⁴ Revalische Wöchentliche Nachrichten (RWN), 1798, 13. Dez.

⁵ Dörptsche Zeitung, 1801, 20. Febr.

Uuel sajandil laieneb märgatavalt kunstialaste kuulutuste sisu ja funktsioon. Taotlused pikemaajaliste kunstikursuste või -õppeasutuste loomiseks kajastuvad ka ajakirjanduses. Kui 1802. aasta 1. oktoobril kuulutab Berliinis õppinud kunstnik Carl Vernet «Dörptsche Zeitungis» üsnagi üldsõnaliselt oma soovist asutada joonistusinstituut, siis samal ajal lühikest aega Tallinnas tegutsenud F. v. Saporski joonistuskooli kuulutus on informatsioonirikkam ja asjalikum ning esitab andmeid õpilaste ja õppemaksu, samuti nelja-aastase õppesüsteemi ja meetodi kohta.⁶ Tartu Ülikooli joonistusasutuse loomine ja varasem tegevus kohalikkude ajakirjandusse jälgi ei jäta, välja arvatud ülikooli õppeprogrammides avaldatud teated asutuse juhataja Karl August Senffi õppetundide kohta. Küll aga saab ülikooli professorist, ülikooli raamatukogu ja kunstimuuseumi juhatajast Karl Morgensternist neil aastail ettevõtlik ja asjahuviline kunstnike ning kunsti kohta kirjutaja. K. Morgenstern toimetas tollal perioodilist väljaannet «Dörptische Beyträge für Freunde der Philosophie, Litteratur und Kunst» (1813—1817, 1821). Seal ilmuvad tema esseed Raffaeli ja Canova teoste kohta⁷. Kirjutised kajastavad ilmekalt siinset, Johann Joachim Winckelmanni antiikkunsti kontseptsiooni vaimu arenevat kunstiteaduslikku mõtlemist. Samas väljaandes ilmuvad ka kohalikkude kunstielu puudutavad lühemad kirjutised — Karl August Senffi, Otto Magnus v. Stackelbergi, Karl v. Kügelgeni, Otto Friedrich Ignatiuse, August Friedrich Schuchi jt. tegevuse ning värskest valminud tööde kohta.⁸ K. Morgenstern on kunstnikega isiklikult tuttav, külastab neid ja edastab üsnagi üksikasjalikku teavet. Oma laadilt jäävad K. Morgensterni artiklid osalt informeerivaks, osalt olukirjelduslikuks, hinnangud on üldsõnalisel ja napid, kuid paikapidavad (nii näiteks Kügelgeni Krimmi maastikke hindab ta maitsekaks ja leiab neis Claude Lorraini viljakat mõju, O. M. v. Stackelbergi Kreeka maastikujoonistustes näeb ta mängevat kergust ja karakterisust, K. A. Senffi portreedes kõnekat sarnasust).

Kui K. A. Senffi õpilane, oma töödega ka K. Morgensterni tähelepanu köitnud A. F. Schuch kavatseb Tallinna siirdunult asutada seal kunstikooli, avaldab Tallinna leht tema sulest vastava teadaande, mis oma sisukuselt ja laadilt läheneb väikesele programmartiklile. Rõhutades haritud publiku tõusvat huvi kaunite kunstide vastu, otsustab Schuch avada õppeasutuse mitte ainult praktilises laadis, vaid eelkõige teoreetilise, kunstiajaloo osaga, mille loengutele oleks vajaduse korral järgnenud «conversatorium», s. t. tekkinud küsimuste arutelu.⁹ See kultuurilooliselt kahtlemata oluline kava (kooli asutamisest ei tulnud siiski midagi välja) näitab tolaeagsetes kultuuriringkondades kasvanud vajadusi ja küpsemaid mõtteid läheneda otsustavamalt kaasaja Euroopa kultuuriilmingutele. Oli ju romantismi kõrgaeg ja ka sinne kunstiintelligentsi püüdlused omandasid lennukust ja hoogu.

Kohalik kunstipotents näitab oma võimeid konkreetsemalt 1817. aastal toimunud kunstinäitusel Tallinnas. Ülemõpetaja dr. Friedrich Franz

⁶ RWN, 1803, 7. Sept.

⁷ Rafael's Cecilia in der Gemäldegalerie des Musée Napoleon; Rafael's Madonna dell' Impannata. — Dörptische Beyträge für Freunde der Philosophie, Litteratur und Kunst (DB). Herausgegeben von Karl Morgenstern. Jahrgang 1813. Erste Hälfte. Dorpat—Leipzig, 1814, 116—132; Ueber Canova's Friedensgöttin. — DB. Jahrgang 1816. Zweyte Hälfte. Dorpat—Leipzig, 1821, 449—463.

⁸ Senff's neueste Porträts. — DB. Jahrgang 1813. Erste Hälfte. Dorpat—Leipzig, 1814, 206—207; Stackelberg's Reise durch Griechenland und einen Teil Kleinasiens. Zeichnungen desselben. Eine Gemäldegalerie zu Reval. — DB. Jahrgang 1814. Zweyte Hälfte. Dorpat—Leipzig, 1815, 454—458; Karl Kügelgenschens Krymische Landschaften. — DB. Jahrgang 1816. Erste Hälfte. Dorpat—Leipzig, 1817, 242—245; Kunstbestrebungen in den Ostseeprovinzen und von Liv-, Ehst- und Kurländern. — DB. Jahrgang 1816. Zweyte Hälfte. Dorpat—Leipzig, 1821, 492—495.

⁹ RWN, 1815, 12. April. Vt. ka: Alekōrs, L. Kunstikooli avamise kavatsusest Tallinnas 1815. aastal. — Rmt.: Kunstiteadus. Kunstikriitika. 5. Tallinn, 1983, 161—163.

Kosegarten, tollal agaraim kunsti propageerija kubermangulinna, Kunsti ja Kirjanduse Kontori juhataja, on selle organiseerija. Kohalikus ajalehes avaldab ta näituse avamise puhul teadaande, mis oma romantilise pateetikaga läheneb tulisele üleskutsele. «Ka meie hulgas hõõgub jumalik tuluke, mis elustab tardunut ja ülistab loodust laulu, savi, pintsli ja stihli kaudu. Ainult et seni oli see vaikne ja tagasihoidlik, ilma tagasihoidluse välismaailmale. Kuid kunstijüngritel on kohus tegutseda mitte ainult enestele, vaid võimalikult palju ka teiste kasuks. Et elustada huvi kõige kauni vastu, on mitmed kunstnikud ühinenud, toomaks oma õnnestunud töid maalikunsti vallas kunsti armastava publiku ette.»¹⁰ Kirjutise autor on veendunud, et ka siinmail on kunstikultuur üha rohkem kosunud, ta usub kaljukindlalt siinse vaimu ja kunsti kalduvust «ideaalkaunisse», samuti kunsti edasist arengut kandvate jõudude olemasolusse Läänemereproviint-sides. Nagu ikka eelneva sajandi varasemate näituste puhul, rõhutatakse euroopaliku traditsiooni kohaselt selle heategevuslikku otstarvet.

Nii on kohaliku perioodika kunstiinformatsioonis ja kirjutistes paari aastakümnega jõutud kuivast napist kuulutusest peaaegu romantilist kultuurikäsitlust väljendavate seisukohavõttudeni, mis üritavad kokku võtta hetke arenevat kunstisituatsiooni.

Kuigi järgnevatel aastatel näitusetegevus mõnevõrra elavneb ning informatsioon ajakirjanduses sageneb, jääb viimane siiski kirjeldavaks ja eba-piisavaks. K. Morgenstern toob oma mõnes 1830. aastate kirjutises peamiselt Peterburi kunsti uudiseid.¹¹ Mitmed kodumaa kunstisündmused aga jäävad ajakirjanduses kajastamata, nende toimumist tõendavad vaid tänini säilinud afišid. Mis puutub kuulutustesse, siis jääb nende sisuline külg põhiliselt samaks: kunstnikud (nende hulgas on rändmeistrite kõrval juba palju kohalikke) pakuvad algõpetust joonistamises ja maalimises, portreerimisvõimalusi; kunsti- ja raamatukauplused avaldavad oma teadaandeid. Nüüd lähevad eriti moodi igasugused kosmo- ja dioraamad, s. t. optiliste vahenditega võimendatud ja valgusefektidel rajanevad etendused, mis kätkevad üsnagi palju kujutava kunsti elemente. Iseloomustav on ajalehtede huvi tõus kohalike kunstnike tööde-tegemiste vastu. Johannes Hau, kes 1823. aastal korraldas esimese isiknäituse Tallinnas, on neid kunstnikke, kelle tegevusest lugeja kõige rohkem informatsiooni saab, näiteks ajalehest «Esthona», kus ilmub kirjeldus kunstniku tööst suure maali-seeria juures.¹² Selles olukirjelduslikule žanrile lähenevas artiklis käsitle-tud, suure kosmoraama tarvis mõeldud töid esitab kunstnik avalikkusele paar aastat hiljem. Neid ja nende valmimislugu tutvustab ta ise kohalikus lehes 1832. aasta suvel.¹³

Sajandi neljas ja viies aastakümme lisavad ajakirjandusse mõneti roh-kem kunstikriitilisi elemente. Tundub, et nüüdsest peale jääb vaevalt et ükski kunstisündmus, kas või informatsioonilisel viisil, ajakirjanduses kajastamata. Selles suhtes tuleb eriti märkida nädalalehte «Inland», intel-ligentsi häälekandjat, mis mitmesuguste Baltimaade uudiste, ülikooli- ja koolikroonika, personaalnotiitside ja muu säärase kõrval edastab järje-kindlalt Tallinna, Tartu, Riia ja Jelgava õpetatud seltside istungite üle-vaateid. Nendeski leidis ikka ja jälle kunstisse puutuvat. «Inlandiga» on seotud varasemate ja ulatuslikumate kunstialaste kirjutiste avaldamine, arvustustes ja ka laiendatud teadetes on kunstikriitilisi märkusi; 1850. aastatel jõutakse nädalalehes juba tõelise kunstiarvustuseni.

¹⁰ RWN, 1817, 25. Juni.

¹¹ Näit.: Morgenstern. Kunstdachrichten über St. Petersburg. — Dorpater Jahrbücher für Litteratur, Statistik und Kunst, besonders Russlands. 1834. Zweiten Bandes erstes Heft, 84—90.

¹² Esthona, 1830, 28. Juli.

¹³ RWN, 1832, 13. Juni.

Nii esineb võrdlevat ja kriitilist momenti lehe Tallinna informatsioonis 1836. aasta algusest, kus räägitakse kubermangulinnas väljapandud Berliini portretisti Aloys Krügeri Nikolai I ja baltlase Michael Clodt von Jürgensburgi kuberner Benckendorffi portreest ning paljude vaatajate huvi köitvatest altarimaalidest äsja taastatud Oleviste kirikus.¹⁴ Kaks aastat hiljem esitab «Inland» hindavat teavet Carl Lehmanni portreede näituse ja erakätes asunud töödest koostatud ekspositsiooni kohta.¹⁵ Viimase puhul antakse andmeid ka kunstnikest ning resümeeritakse, et näitus olevat kokkutoodud tööde hulga ja kõrge kvaliteediga üllatanud ning paelub üha kunstiarbastavat publikut. 1839. aasta 1. veebruari numbris on ülevaade Tartu Käsitööseltsist ja selle parajasti avatud näitusest. Siin on esimest korda mindud esinejate süstemaatilise, eri rühmadesse koondatud loeteluni. Kümmeaastat hiljem¹⁶ jõutakse täieliku näitusekataloogi avaldamiseni. Sajandi teisel poolel kujunes see Tallinna ja Tartu ajakirjanduses juba tavaks, jättes ka järeltulevatele põlvetele vajalikku kunstiloolist materjali. 1850. aastal toimunud näituse nimekirja, mille on enda korraldatud näituse kohta koostanud Gustav Adolf Hippus, annab täpsed andmed kunstiteoste autorite, pealkirjade ja tollaste omanike kohta.

Esimesi väljaarendatud kriitilisi hinnanguid pakub lühike (nagu tavaliselt ikka anonüümne) artikkel «Inlandis» 1841. aasta lõpul Hermann Schlichtingi väikese maaliväljapaneku kohta Tartus.¹⁷ Kui varem avaldatud jääb informeeriva kõrval kõlama tänulikkus korraldajate vastu, innustav vaimustus, et ka Läänemere kallastel tehakse kunsti ja kui hinnalisi kunstiteoseid sinsetes kogudes leidub, siis selles kirjutises on juba asjatundlikke märkusi: iseloomustatakse maalide koloriiti ja käsitlusviisi, täheldatakse kunstniku kalduvust maastikumaali viljelemisele; tunnustades Schlichtingi arenemisvõimekust, nähakse tema maalides aga ka vilumuse, pintslitöö vabaduse ja kerguse puudumist.

1840. aastatel ilmub ajakirjanduses kunstiküsimusi käsitlevatesse kirjutistesse enesega rahulolu tunde kõrvale juba tõsisemaid noote. 1842. aasta sügisel avaldas kunstisõber Tartust initsiaali S. all «Inlandis» artikli «Kunstinäitustest Läänemereprovintides»¹⁸, kus ta Riias toimunud Baltimaade kunstnike näitusest inspireeritult kõneleb regulaarsete rändkunstinäituste vajadusest ka teistes linnades. Üleskerkinud mõte asutada kunstiühing Müncheneri Kunstiühingu eeskujul leiab kirjutises tulist toetust. See pikk, konkreetsete ettepanekutega artikkel reedab autoris tõelist asjahuvilist.

Kunstiühingute teemal sekundeerib mõni kuu hiljem «Dörptsche Zeitung» kahes numbris ilmunud artikkel kunstiseltsi kohta.¹⁹ Selles tõdetakse sinise kunsti kodutust, arvatakse, et ka kunstiühing, kui see ei tegutse efektiivselt, ei suudaks palju ära teha. Tähtsa vahendina kunstnike innustamisel ja kunsti edendamisel tõstetakse esmakordselt siinmail üles kunstiteoste tellimise vajalikkus. Kunstielu paremaks korraldamiseks peetakse tarvilikuks vastavate organisatsioonide töö koordineerimist laiemas mastaabis. Artikkel on ilmselt seotud Tartu kunstnike (Ludwig v. Maydelli, Woldemar Krügeri jt.) sõpruskonna tegevusega 1830.—1840. aastail. Nemad korraldavad 1845. aastal ka ühe suurema maalinäituse, mille kohta ilmub kohalikus lehes laiendatud informatsioon.²⁰

¹⁴ Das Inland, 1836, 12. Febr.

¹⁵ Das Inland, 1838, 6. April.

¹⁶ Das Inland, 1850, 6. Nov.

¹⁷ Das Inland, 1841, 30. Dez.

¹⁸ S. Ein Kunstfreund aus Dorpat, Ueber Kunstausstellungen in den Ostseeprovinzen. — Das Inland, 1842, 6. Okt.

¹⁹ Über den Kunstverein. — Dörptsche Zeitung, 1843, 4., 7. Mai.

²⁰ Dörptsche Zeitung, 1845, 12. Jan.

Kunstielu oluliste probleemide esiletõstmine kohalikus ajakirjanduses annab tunnistust nende aktuaalsusest. On ju selleks ajaks Eesti linnades kasvanud kunstnike arv ja arenemas kunstielu selle kaasaegsetes vormides, oma näituste, mitmesuguste graafikatöökodade, õppimisvõimaluste ja ka organiseerumispüüdlustega. Oma organisatsioonide loomiseni kohalik kunstnikkond siiski veel ei jõua.

1845. aastal kirjutatakse «Inlandile» Tallinnast: «Kui kolmkümmend aastat tagasi üks teravapilguline ja vaimukas mees leidis, et Venemaa Läänemereprovintsid on oma vaimselt tasemelt kümnekond aastat Saksa- maast maha jäänud, siis tänapäeval ei kehti see otsustus, vähemalt produktiivsete jõudude puhul, enam nii rangelt.»²¹

Baltimaades oli nii muusika, teater, kirjandustegevus kui ka kujutav kunst neil aastail tõesti jõudsa arengu faasis. See maksab ka ajakirjanduse kohta, kus kultuuri käsitlevate kirjutiste maht kasvas ja nende sisuline külg professionaliseerus. Sajandi keskpaik tähistab laiahaardelisema ja asjatundlikuma kunstikriitika sünni baltisaksa ajakirjanduses. Oma arutleva iseloomu poolest läheneb kunstikriitilisele artiklile 1851. aasta «Inlandis» kahte lehenumbrit läbiv, seni pikim kirjutis, milles räägitakse eelneva aasta sügisel Tallinnas toimunud kunstinäitusest.²² Selle autor, Tallinna gümnaasiumi ladina keele ülemõpetaja ja tõlkija Eduard Meyer vaatleb eksponeeritud madalmaade, itaalia, saksa ja teiste meistrite originaalmaale ning koopiaid väga detailselt, kirjeldab töid, arutleb nende sisulise külje ja mõneti ka kunstilise väljendusviisi üle, põimides teksti külastajate arvamusi. Sellele literaadi üsna subjektiivsele esseetaolisele kirjatükile järgnes samas lehes mõne aasta pärast juba konkreetsem ja asjalikum, tõeliselt kunstikriitiline artikkel: nimelühendi *Schrum* all ilmunud ulatuslik arvustus 1857. aasta maalinäituse kohta Tallinnas.²³ Väga üksikasjalik, peaaegu igat väljapandud teost ladusalt iseloomustav ja hindav, ka näitust kui tervikut ning publiku suhtumist analüüsiv, jääb see arvustus mõnes mõttes karakterseks kogu baltisaksa järgnevate aastate kunstikriitikale. Viimasele on omane ajakirjanduslikult heatasemeline detailidesse kalduv esitusviis, kunstiajaloo tundmine, kontaktis olemine kaasaegse Euroopa kunstiga, orienteerumine kohalikus kunstisituatsioonis, samal ajal kodumaiste, s. t. baltisaksa kunstitööde teatud ülehindamine, kohatised provintsliku varjundiga vaimustuspuhangud. Ja sajandi lõpuni konservatiivne, traditsioonilist kunstikäsitust väärtustav lähtepunkt.

Kui ajakirjandus hakkas Lääne-Euroopas kunstikriitika meediumiks kujunema juba 18. sajandil, arenes kriitika selle tänapäevases mõttes (kunstiprobleemide esiletoomise, kunstiprotsessi käsitlese, kaasaja kunstiteoste mitmekülgse vaatluse ja näitusearvustusega) laialdasemalt välja alles 19. sajandi teisel veerandil; Saksamaal peetakse selleks ajaks 1830. aastaid. Nii formeerus kunstikriitika meie Läänemereprovintsidest ainult tosinkond aastat hiljem kui läänepoolses Euroopas.

Baltisaksa kunstikriitika arenes lihtsatest kuulutustest, laiendatud informatsioonist ja kunstiprobleeme vaatlevatest kirjutistest. Sajandi keskel, kui eestikeelses ajakirjanduses alles hakkas ilmuma vähest informatsiooni kunsti kohta, oli kunstikriitika baltisaksa ajakirjanduses juba välja kujunenud žanr.

²¹ Das Inland, 1845, 4. Mai.

²² E. M. Die Gemäldeausstellung zu Reval, im September 1850. — Das Inland, 1851, 9., 16. Apr.

²³ Schrum. Gemälde-Austellung. — Das Inland, 1957, 13. Mai.

WIDERSPIEGELUNGEN DES FRÜHEN KUNSTLEBENS ANHAND DER REVALER UND DORPATER PRESSE

Rein LOODUS

Der Beitrag gibt eine kurze Übersicht über die Widerspiegelung des Kunstlebens im estnischen Raum in der deutschsprachigen Presse am Ende des 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, als sowohl das Kunstleben wie auch die hiesige Presse noch am Anfang ihrer Entwicklung standen. Man kann wohl von Informationen und Schreibstücken über die Erscheinungen des Kunstlebens reden, nicht aber von einer Kritik im heutigen Sinne des Wortes.

Sowohl die Revaler („Revalische Wöchentliche Nachrichten“, gegründet 1772) als auch die Dorpater („Dörptsche Zeitung“, gegründet 1790 und „Das Inland“, gegründet 1836) Zeitungen haben recht umfangreich von den Geschehnissen im Kulturleben benachrichtigt — von Theateraufführungen, Konzerten und Kunstereignissen. Gegen Ende des 18. und zu Beginn des nächsten Jahrhunderts geschah es in Form der Annoncen und Anzeigen, später auch als Zeitungsartikel. In den letzten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts gab es überraschend viel Zeitungsanzeigen, die das Kunstleben anbetrafen: durchreisende Künstler und Porträtisten boten ihre Dienste zur Anfertigung der Konterfeie und Zeichnungen an oder zum Zeichnen- oder Malereiuunterricht. Interessant sind auch die Annoncen der Buchhandlungen und der Kunstgeschäfte, wo man Kupferstiche, Gipsplastiken und Gemälde im Angebot finden konnte.

Unter den Zeitungsanzeigen traf man aber auch solche, die wesentliche Begebenheiten im örtlichen Kunstleben wiedergaben. So z. B. erschien in der Zeitung „Revalische Wöchentliche Nachrichten“ gegen Ende des Jahres 1798 (am 13. Dezember) eine detaillierte Mitteilung über die erste Kunstausstellung in Reval.

Das neue, 19. Jahrhundert, bringt ein Aufblühen des Kunstlebens; in Reval und Dorpat entstehen ständig wirkende Künstlerkreise. Die Informationen in den Zeitungen über die Kunst werden vielseitiger, der Inhalt und die Funktionen der Zeitungsanzeigen erweitern sich. Man veröffentlicht jetzt z. B. Anzeigen über die bevorstehende Eröffnung der Zeichenschulen mit der Darlegung der entsprechenden Programme. In diesem Zusammenhang ist besonders hervorzuheben die Absicht des Revaler Künstlers A. Fr. Schuch, daselbst eine Kunstschule einzurichten. Eine diesbezügliche Mitteilung erschien in der örtlichen Zeitung am 12. April 1815 und ähnelte schon eher einem kleinen Programmartikel, was wiederum davon zeugt, daß man sich in den damaligen Kunstkreisen darüber Gedanken machte, wie es möglich wäre, den europäischen Kulturerscheinungen näherzukommen. Der Professor der neueröffneten Dorpater Universität, Leiter der Universitätsbibliothek und des Kunstmuseums der Universität, K. Morgenstern, veröffentlichte in seiner periodischen Ausgabe „Dörptsche Beyträge für Freunde der Philosophie, Litteratur und Kunst“ (1813—1817, 1821) eine Reihe von Beiträgen über die Tätigkeit der örtlichen Künstler.

Als der Oberlehrer Dr. F. F. Kosegarten 1817 in Reval eine Kunstausstellung veranstaltete, veröffentlichte er anlässlich der Eröffnung in den „Revalischen Wöchentlichen Nachrichten“ am 25. Juni eine romantisch-pathetische Mitteilung darüber. Der Autor war überzeugt davon, daß auch in den Ostseeprovinzen die Kunst an Bedeutung zugenommen hat und glaubte sicher, daß die hiesige Kunst ganz gewiß die Neigung zum „Ideal-schönen“ hat, und daß es Kräfte gibt, die die schwungvolle Entwicklung der Kunst weitertragen werden.

Auf diese Weise hatte sich die Presseinformation über die Kunst im Laufe von ein paar Jahrzehnten von der knappen und trockenen Annonce-

form derart weiterentwickelt, daß man jetzt fast schon romantische Auffassungen über die Kultur darlegte, die die ganze Kultursituation von damals wie zusammengefaßt haben.

Das vierte und das fünfte Jahrzehnt des Jahrhunderts bringen in die Presse kunstkritische Elemente, es erscheinen einzelne Beiträge, wo verschiedene Probleme des hiesigen Kunstlebens betrachtet werden. Von nun an bleibt kaum noch ein Kunstereignis in der Presse ungeachtet. Besonders das Wochenblatt „Das Inland“ veröffentlichte mehrere umfangreiche kunstbezogene Beiträge. Hier könnte man die Übersicht vom 1. Februar 1839 über die Ausstellung des Dorpater Handarbeitsvereins hervorheben, wo zum ersten Mal eine systematische Teilnehmerliste abgedruckt wurde. Etwa zehn Jahre später, am 6. November 1850, wurde in der Zeitung das vollständige Verzeichnis der damals in Reval eröffneten Kunstausstellung publiziert. In der zweiten Hälfte des Jahrhunderts war das sowohl in der Revaler als auch in der Dorpater Presse eine Tradition geworden, so daß die nachkommenden Generationen ein nötiges kunsthistorisches Material erhalten. In der Dorpater Presse erschienen in den 1840er Jahren auch Artikel, die den organisatorischen Problemen der Kunst gewidmet waren.

In den Baltischen Provinzen erlebten sowohl die Musik, das Theater, die literarische Tätigkeit als auch die Kunst eine intensive Entwicklungsphase. Dasselbe gilt auch für die Presse, denn die kulturbehandelnden Beiträge werden nicht nur umfangreicher sondern auch professioneller. Die Jahrhundertmitte bedeutete auch die Geburt einer sachverständigen Kunstkritik in der deutsch-baltischen Presse. Einer der früheren und umfangreicheren Beiträge war die unter dem Kurznamen „Schrum“ veröffentlichte Rezension von 1857 über die Kunstausstellung in Reval („Das Inland“, 13. Mai 1857). Diese Besprechung, sehr detailliert, wo fast jedes exponierte Kunstwerk flott charakterisiert und bewertet wurde und auch die Ausstellung im allgemeinen und die Einstellung des Publikums erörtert wurden, bleibt kennzeichnend für die ganze deutschbaltische Kunstkritik der nächsten Jahre — eine Darstellung auf einem publizistisch gutem Niveau, mit ausreichenden Details, Imbildesein über die zeitgenössische europäische Kunst und die Kunstgeschichte, eine gute Orientierung in der heimatischen Kunstsituation, gleichzeitig wurden die heimatlichen, d. h. die deutschbaltischen Kunstwerke etwas überschätzt und ab und zu kamen auch provinzielle Begeisterungsäußerungen vor. Bis zum Ende des Jahrhunderts blieb der konservative Ausgangspunkt geltend, wo die traditionelle Kunstauffassung wertgeschätzt wurde.

ОТРАЖЕНИЕ РАННИХ ЯВЛЕНИЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ В ПЕРИОДИКЕ ТАЛЛИННА И ТАРТУ

Рейн ЛООДУС

В статье дается обзор материалов, отражающих художественную жизнь конца XVIII—начала XIX веков в прибалтийско-немецкой периодике. Газеты «Revalische Wöchentliche Nachrichten» («Ревельские еженедельные вести»), «Dörptsche Zeitung» («Дерптская газета»), «Das Inland» и другие издания давали разностороннюю информацию о становлении и развитии художественной жизни в Эстонии. Первые художественные выставки, вопросы педагогики, коллекционирование предметов искусства, художественный рынок, творчество художников — все это находило свое отражение в периодике. Первоначально художественная критика ограничивалась скупыми сообщениями об искусстве, позднее стала откликаться более обширными обзорами, часто с налетом романтизма. К середине XIX века художественная критика обрела черты профессионализма.